

Оповідання „Ти не перша, Таню» О. Сизоненка у системі літературної освіти школярів

10 клас

Василь Шуляр,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мовно-літературної
та художньої освіти МОІППО,
заслужений учитель України

Наталія Дрозд,

учитель-методист
Білоусівської ЗОШ I–III ст.
Вознесенської районної ради Миколаївської області

Проблеми життєві і професійні. Уникнути їх практично неможливо. Розібратися чи наблизитися до їх вирішення – необхідно. Якщо для учнів-читачів, то на зразках художніх творів важливо віднайти ту модель стосунків і систему цінностей, які допоможуть кожному прийняти свій адекватний варіант вирішення, щоб зберегти свою особисту і національну самодостатність.

Руйнування певних стереотипів як у вивченні літератури взагалі та аналізу й інтерпретування художніх творів, так і у пам'ятуванні/відзначенні відомих літературно-мистецьких діячів від часу до часу, є потребою часу. Останніх часто згадують або у ювілейний рік, або принагідно. І такий підхід маємо ліквідувати. Є постаті, імена і їх творчі ужинки, які позачасові і демонструють свою продуктивність, а головне – необхідність для усвідомлення в будь-який час і різними поколіннями. До таких по праву ми зараховуємо Олександра Сизоненка й Дмитра Кременя. І самі автори, і їхні твори демонструють зразки моральних чеснот і вічних цінностей: здатність любити, шанувати і берегти, цінувати і пам'ятати, розвивати і продовжувати те, що передали батьки, рідні, односельці, прості і звичайні УКРАЇНЦІ.

Якщо говорити про професійні (методичні) проблеми, то переосмислення вивчення літератури взагалі і побудови сучасного уроку (заняття) зокрема є як ніколи потребою часу. Змінюються сучасні учні-читачі – має змінитися й учитель літератури, і мають вибудовуватися по-іншому їхні стосунки. Тож сьогодні на часі розроблення концепції філософії літератури і філософії уроку літератури. Усвідомлення й дослідження цієї проблеми розпочали філософи і методисти, літературознавці і педагоги. Наприклад, продуктивною є концепція Валерія Подороги, доктора філософських наук, професора, завідувача сектору аналітичної антропології Інституту філософії РАН; в Україні плідно над цим працює Григорій Клочек, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Плеяда небайдужих філософів, літературознавців і методистів у розвитку українознавчої системи літературної освіти – численна.

Нами сьогодні активно осмислюється проблема уроку української літератури. Деякі позитивні тенденції стають очевидними, і свідченням цього є низка публікацій, які вибудовані на досвіді великої кількості вчителів української літератури. Пропонуємо моделі уроків

учителів (С. Островна (див. с. 14-), Н. Дрозд), які працюють у різних навчальних закладах, із різними підходами. Об'єднує їх любов до дітей і свого предмета, української літератури. Приємно, що вони розвивають ідеї технологічних моделей компетентнісно-діяльнісного уроку української літератури і філософію сучасного уроку літератури, яка вибудовувалася з урахуванням таких імперативів:

Методичні імперативи компетентнісно-діяльнісного уроку літератури

*... дій тільки відповідно такій максимі,
керуючись якою, ти в той же час бажатимеш,
щоб вона стала всезагальним законом*
(Іммануїл Кант)

*... дій так, щоб ти завжди ставився до людства і у своїй особі,
і в особі будь-кого іншого так само, як до мети,
і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу*
(Іммануїл Кант)

*... визначся в собі сам, переймись усвідомленням морального обов'язку, наслідуй його завжди і всюди, сам відповідай за свої вчинки;
дій так, щоб твоя поведінка могла стати всезагальним правилом*
(Іммануїл Кант)

I. ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІ ІМПЕРАТИВИ

Особистісно-гуманні, антропо/дитино/читацькоцентристські, суб'єкт-суб'єктні вектори компетентнісно-діяльнісного уроку літератури

1. Урок української літератури – не сукупність інформації, а засіб розвитку особистості учня-читача як націоналорієнтованої, толерантної, успішної Людини Культури.

2. Особистісно-емпатичне ставлення до суб'єктів/об'єктів розмови: «особа письменника», «літературний персонаж», «художній твір», «літературно-критична праця», «твердження (позиція) автора», «вчинки і дії героя», «думка співрозмовника» тощо.

3. Комунікативне забезпечення компетентісно зорієнтованого уроку як засіб організації продуктивної взаємодії вчителя літератури й учня-читача на фасилітативній основі.

4. Прийняття учня-читача як індивідуальності, а відбір засобів навчання – для забезпечення особистісної спрямованості навчального процесу.

5. Задоволення потреби учнів-читачів у персоналізації, суспільному визнанні їхніх досягнень, адекватній соціалізації, щоб відчути себе затребуваною, успішною, компетентною Я-особистістю.

6. Спрямування уваги вчителя літератури на себе як організатора, консультанта, тьютора, коуча, партнера, друга, мудрого наставника під час пізнавальної діяльності учнів-читачів.

7. Оволодіння комунікативними засобами, які забезпечують особистісну рівність учителя літератури й учня-читача як самодостатніх партнерів співпраці, взаємодії один із одним і небайдужих до літературно-мистецького, літературно-критичного матеріалу, літературної теми уроку тощо.

Філософія уроку літератури через емпатичне (співпереживальне) прочитання художнього твору

1. Урок літератури – театралізована вистава педагогічного дійства, де кожен суб'єкт самостійно визначає й реалізує свою стратегію відповідно до спрогнозованого ним самим результату, щоб одержати естетичне задоволення від співпраці та під час проникнення в тканину художнього твору, діалогу з автором, персонажами, учителем, учнями-читачами.

2. Урок літератури – щира сповідь учителя-словесника перед учнями-читачами про своє світобачення і світосприйняття.

3. Урок літератури досяг своєї мети, якщо вчитель помітив в очах учнів-читачів іскру захоплення чи подиву, сльозинку радості чи болю, драми чи смутку. Важливо в очах побачити і прочитати, що він пережив, відчув, чи гармонія зі світом, самим собою відбулася в кожного з них.

4. Урок літератури не повинен руйнувати гармонію дитини-читача «я-у-світі», вивчення художнього твору. На такому уроці літератури учень-читач має зрозуміти «самого-себе», «світ-у-собі», «себе-у-світі», щоб зрозуміти «інших-із-тобою», «інших-у-світі», «себе-й-інших у світі».

5. Урок літератури, учитель-словесник, художній твір мають допомогти учням-читачам прийти до самого себе через співпереживання, щоб емпатично ставитися до автора, літературного персонажа, учителя, один до одного.

6. Урок літератури буде результативним, якщо учень-читач через художній твір пізнає самого себе, своє Я, вступає у діалог з автором, літературним персонажем, потім із самим собою.

7. Урок літератури цінний не моральною проповіддю, а здатністю пробуджувати людську совість учнів-читачів, осягати тканину художнього твору, щоб забезпечити кожному вибудову власної етичної програми життя.

Суб'єкти літературної освіти, в яких розвинуто субстанціональне (сутнісне, засадниче) мислення, здатні творити емпатичний (почуттєво-виразний) простір сучасного уроку літератури, емпатично (співпереживально) прочитувати художні твори, щоб руйнувати різного типу комплекси і бути самодостатніми серед інших.

Місія компетентісно-діяльнісного уроку літератури

1. Забезпечити право вибору для самого себе своєї позиції, своєї ціннісної моделі і за свій вибір нести відповідальність самому.

2. Жити в гармонії з собою, духовно виживати в єдності зі світовою гармонією.

3. Моральна проповідь уроку літератури в ім'я сповіді і для сповіді в ім'я проповіді.

4. Учити учнів-читачів засобами літератури не як жити, а просто так жити, щоб зберегти своє Я.

5. Учні-читачі прислухаються і будуть сповідувати місію вчителя літератури, якщо місія – духовне й фізичне здоров'я як мета виживання у складному й неоднозначному житті, яке сповнене різними синергіями.

6. Оволодіти (озброїти себе) субстанціональним мисленням, щоб кожен суб'єкт літературної освіти відчув себе особистістю не тільки побутово-буденною, а й буттєво-богоносною.

7. Відчути сюжет як розповідь про себе, щоб пробудити бажання учнів-читачів зреалізувати себе в сюжеті власного тексту в єдності змісту і форми.

8. Розуміти, що сюжет художнього твору пов'язаний із читачем не тільки опосередковано, оповідає не тільки про щось чи когось узагалі, а саме про нього.

9. Споглядати «муки життя і радості» літературних персонажів як віртуальних людей – аморально.

10. Співпереживальна позиція на уроках літератури вимагає дотримуватися не тільки прав персонажів на гідність, але й подібних прав письменника, коли вивчатиметься його особисте життя.

11. Заходити в клас не стільки для того, щоб учити, скільки – щоби вчитися самому.

12. Бути не сіячем «розумного, вічного, доброго», а будителем людської совісті читача.

13. Не стільки забезпечувати та рятувати учнів-читачів, скільки рятуватися самому від побутовизму, формальності, примітивізму, щоб не спровокувати на це своїх вихованців.

14. Допомогти пізнати читачеві самого себе, Я-себе-соціум, Я-себе-в-соціумі.

15. Пробудити бажання в прагненні до морального та духовного зцілення.

Урок літератури рідного краю в 10-му класі (1 година)

О. Сизоненко. Тема нещасливого справжнього кохання в оповіданні «Ти не перша, Таню».

Чистота і щирість почуттів Тані й Сергія в складній життєвій ситуації. Композиція твору

Мета: навчальна – формувати предметні компетентності: комунікативно-мовленнєву – удосконалювати вміння висловлювати власні думки щодо певного кола питань (роль письменника в житті народу; актуальність твору); власнечитацьку – сприяти формуванню вміння давати особистісну оцінку прочитаному на основі читацьких вражень та авторської позиції; добирати матеріал із твору на підтвердження власних думок; ціннісно-світоглядну – формувати вміння визначати й аргументувати оцінне ставлення до прочитаного; з'ясувати різні погляди на одну проблему; творчо-діяльнісну – формувати інтерес до розв'язання проблеми творчо, навички образно-асоціативного мислення; рефлексивну – формувати здатність здійснювати самоконтроль і самооцінку власної діяльності; особистісну – виробляти вміння виявляти власну творчу самостійність, організовувати власну діяльність; інтелектуальну – формувати вміння працювати з різного роду інформацією;

розвивальні компетентності: соціальна – уміння працювати в парах, спілкуватися; інформаційно-пізнавальна – удосконалювати прийоми самостійного здобуття знань, активізувати бажання й необхідність працювати в умовах постійного пошуку інформації; самоосвіти й саморозвитку – розвивати навички самоосвітньої роботи, пошукової діяльності;

здоров'язбережувальна – формувати й розвивати навички збереження здоров'я (фізичного, психічного і психологічного);

виховна: виховувати активну життєву позицію; почуття власної гідності, порядність і вірність, поважливе ставлення до почуттів.

Очікувані (плановані) результати читацької діяльності:

Учні знатимуть: світоглядні позиції Олександра Сизоненка; композиційну будову й сюжетні колізії оповідання; роль персонажів у розкритті ідейного змісту твору.

Учні розумітимуть: місце та роль митця в суспільному житті; актуальність твору; роль батьків у вихованні дітей; призначення людини на землі.

Учні вмітимуть: аналізувати авторську позицію; зіставляти образи та їх життєві позиції; досліджувати ключові питання теми та проблемні ситуації; міркувати з певних питань; презентувати результати індивідуальної та кооперативної діяльності.

Тип уроку: урок літератури рідного краю.

Форма уроку: дослідницька лабораторія на «бузковому» уроці.

Міжпредметні зв'язки: народознавство; валеологія; музика.

Наочність та обладнання: портрет О. Сизоненка, ілюстративний матеріал, зображення бузкового куща; «Очікувані результати», схема-опора «Дерево теми», матеріал для рефлексії (листя, цвіт бузку), файлові хрестоматії, зошити, мультимедійне обладнання.

Методи, прийоми й форми роботи: індивідуальна, кооперативна й колективна форми, робота з текстом, схематичними опорами; слово вчителя, евристична бесіда, інтелектуальна розминка.

Джерело інформації: оповідання «Ти не перша, Таню».

МОДЕЛЬ УРОКУ

Орієнтація, мотивація читацької діяльності

Учитель. Шановні мої учениці, ще зовсім нещодавно ви прийшли до 10 класу, обравши філологічний профіль навчання. А вже сьогодні в нас передостанній урок української літератури в цьому навчальному році.

Резюме від автора: школа, в якій навчається цей клас і де було проведено урок, – сільська: у цьому класі одні учениці, їх усього 9.

Чи пам'ятаєте, творчістю якого письменника розпочався ваш читацький шлях на початку навчального року? (І. Нечуя-Левицького.)

Учитель. Дійсно, кілька уроків ми присвятили вивченню повісті «Кайдашева сім'я». Наші уроки були ілюстровані уривками з прекрасного однойменного фільму, який вийшов на екрани у 1993 році. А сценаристом цього фільму був наш земляк Олександр Сизоненко. Згодом він навіть отримав літературну премію імені Івана Нечуя-Левицького.

Відеосюжет з фільму «Білі хмари».

У нашому житті є багато проблем, які потребують послідовного осмислення, спокійних та розумних міркувань. Існують одвічні питання, які протягом тисячоліть хвилюють людство. Кожна мисляча людина звертається до них. Одним із таких важливих філософських питань є питання протистояння неповторного та

буденного, творчого підходу й банальності, духовності й бездуховності. Зрозуміло, навряд чи хтось із нас дасть остаточну відповідь на них. Але ж ми маємо скласти власну думку, виробити особисте ставлення й керуватися ними у своїх вчинках.

Цілеутворення

Повідомлення теми, мети, завдань уроку

Удома ви мали прочитати оповідання О. Сизоненка «Ти не перша, Таню». Випереджальними були індивідуальні й групові завдання, які допоможуть вам розкрити тему уроку.

Роберт Бернс свого часу дуже мудро сказав: «Метою життя є життя з метою». А оскільки урок – це своєрідна школа життя, то давайте визначимо його мету та цілі.

Очікувані (плановані) результати:

ознайомитися з життєвим і творчим шляхом О. Сизоненка;

з'ясувати тематику й особливості його творів;

розкрити взаємодію людини і природи;

дослідити проблему стосунків Тані й Сергія в оповіданні «Ти не перша, Таню».

Мотивація навчальної діяльності учнів-читачів

Що ж представляє наша дослідницька лабораторія? Одні вчені досліджують вплив шкідливих речовин на організм людини, інші – колообіг життя в природі або існування позаземних цивілізацій. Ми ж досліджуватимемо душу як загальнолюдську цінність, що ґрунтується на Божих заповідях: «Полюби...», «Не перелюбствуй...», «Не зрадь...».

Опрацьовуючи тему уроку, ви, я переконана, відкриєте для себе нову грань кохання, отримаєте певний життєвий досвід, який обов'язково знадобиться вам у майбутньому.

Ціlereалізація

Актуалізація й корекція опорних знань, навчоч, умінь

Медіапрезентація «Життєвий і творчий шлях Олександра Сизоненка»

Інтелектуальна розминка (Життєвий шлях О. Сизоненка, фото)

Методична ремарка: факти до життя і творчості Олександра Сизоненка колеги можуть вибрати, опрацювавши список рекомендованої літератури.

Учитель. Щоб зрозуміти, як ці Божі заповіді тлумачить Олександр Сизоненко, ми повинні перевірити вашу готовність до сприйняття такого важливого поняття, як духовність. Для цього кожна секція (пара) отримує запитання, на які після обговорення дасть вичерпні відповіді.

Проведемо невеличке інтелектуальне дослідження-розминку перед тим, як перейти до більш глибокого аналізу оповідання.

— Кожний із нас хоч раз, але замислювався над тим, що таке кохання.

А які асоціації виникають у вас, коли чуєте це слово?

Учні. Радісне, хвилююче, захоплююче, прекрасне ...

Методична ремарка: «Бузковий кластер» буде «вибудовано» з пелюсток бузку з різними ознаками-характеристиками, які доповнюватимуться під час аналізу оповідання.

— Без названих вами якостей-почуттів, без кохання в цілому життя перетворюється на темряву, вічні пошуки себе. Тому творчість будь-якого поета чи прозаїка – це, передусім, історія його кохання, інтриг і пристрастей.

Сприйняття й усвідомлення учнями літературного матеріалу Робота над текстом оповідання

Особливість композиції оповідання

Завдання: зачитати початок і кінець оповідання.

Як називається цей прийом? (*Обрамлення*)

З якою метою автор використовує цей прийом? (*Сприяє художній та логічній цілісності твору*)

Що символізує у творі куц бузку? (*Життя*)

Учитель. У народі БУЗОК символізує розквіт, свіжість і молодість. Але він не претендує на першість серед квітів: запашний і привабливий бузок стоїть посередині між деревами та квітами і сумлінно робить свою роботу – дарує світові красу весняного цвіту. Окрім цього, бузок символізує втіху молодого родинного щастя.

Відеосюжет про бузок.

А у Британії гілка білого бузку – символ нерозділеної пристрасті. Тому що, згідно з легендою, уперше виросла на могилі дівчини, яка померла від нещасної любові.

Цікаво знати! Бузок може виконувати бажання. Для цього в повний місяць потрібно зірвати 8 квіток бузку, міцно затиснути їх у кулаці і йти спати. Розтисни кулак і виклади квіти, ні в якому разі не дивлячись на них, під подушкою. Потім загадай бажання і засинай. Якщо вранці побачиш, що квіти не «скарлючилися», а зберегли колір, бажання обов'язково збудеться.

Бузок у сні – символ любові й щастя. Якщо вам присниться, що бузок зацвів, то незабаром ви закохаетесь.

Герої оповідання

Саме під час цвітіння бузку закохалася Таня.

Завдання: зачитати уривок про кохання Тані.

Проблемне питання: Хто скривдив Таню?

Вправа «Пізнай героя». **Завдання:** пізнай героя за зовнішністю.

Таня а) енергійне обличчя
Батько б) тугий вузол волосся
Сергій в) цікаві сині очі
Дружина г) грубі почорнілі пальці
Син д) велюрова зелена шляпа

КЛЮЧ: 1—б; 2—г; 3—а; 4—д; 5—в.

Подумай: яку роль відіграє зовнішність у зображенні героя?

Історія кохання Тані за художніми деталями

Вправа «Плутанина». **Завдання:** розташувати художні деталі за сюжетом. Коментар відповіді супроводжувати текстом оповідання.

КЛЮЧ: 1. Голий куц бузку. 2. Погляд незнайомця. 3. Тихий стукіт у вікно. 4. Велике свято в житті. 5. Елегантна жінка. 6. Тиха печаль. 7. Баян. 8. Знищене кохання.

Які життєві цінності має головна героїня? (*Порядність, мудрість, людяність*)

Взаємозв'язок людини і природи у творі

Вправа «Спостереження» із використанням описів, виділенням деталей:

Пори року в оповіданні: весна – кохання зародилося, літо – кохання розквітло, осінь – кохання знищено.

Заповнення таблиці з перерахуванням оповідання О. Сизоненка.

Методична ремарка: завдання учні виконують самостійно. У цей час може тихо звучати пісня Н. Май як «казка про кохання» – «Бузок білий-білий». Результатом роботи буде заповнення таблиці.

Внутрішній стан людини	Стан природи
Ти сидиш самотня на підвіконні, по твоїх очах котяться сльози.	Б'ється голий куц бузку, весняний вітер різко налітає з-за рогу.
Невиразні думки, почуття жалю й образи наповнили твою душу.	Тепер було сумно в степу і порожньо... гнітюча тиша і нездоланий простір.
Взагалі він з кожним днем ставав все заклопотанішим.	Повіяло осінню, ранкові приморозки вже білували бляшані покрівлі.
Ти весь час думала про нього – коханого, далекого і чужого – і тужила за ним.	...Засніжена зима ... відокремилася від усього світу, завиваючи...
Отже, щастя Тані ... ; її кохання ... ; життя перетворилося на ... ; їй хотілося ... , але; душа сповнена була ... ; серце здавалося ... ;	

— А що переживав Сергій? Якими були його почуття?

— Професія головних героїв – агрономи. Які здібності, нахили повинна мати людина, яка обрала таку професію? Наведіть приклади з власного життєвого досвіду.

Як, на вашу думку, складеться подальше життя Тані?

Висновок: З коханням не закінчується життя.

Творча робота. Рефлексія

Творче завдання: написати листа Тані або Мої поради головній героїні.

Методична ремарка: учитель або учень може зачитати листи, які ними заздалегідь були підготовлені, як зразок до виконання домашнього завдання.

Психологічна вправа. **Завдання:** уявіть себе працівником центру психологічної допомоги. Надайте консультацію Тані.

Як можна врятуватися від тяжких думок? (*Порятунок може стати захоплення, хобі.*)

Пальчикова, мовленнєва гімнастика

Ви маєте захоплення – це вишивання. Під час роботи подумайте над проблемним питанням: **Хто скривдив Таню і що робити?** (Учні вишивають і виконують українську народну пісню «Бузок».)

Проблемна ситуація. Як би ви вчинили на місці

- Тані;
- Сергія;
- дружини Сергія;
- її батьків (за вибором учнів).

Оцінювання

Зверніть увагу на наш кластер. Чи з'явилися у вас нові асоціації стосовно кохання?(*Тривожне, швидкоплинне, безцінне, вразливе ...*)

Слово-епілог учителя. Нехай у вашому житті тихого травневого дня, коли розкриваються бузкові бруньки, обов'язково станеться така зустріч, яка переросте у справжнє почуття. Також пам'ятайте, що непередбачуваних життєвих сюрпризів у вас попереду ще багато. Та й сьогодні ви закохуетесь, а потім страждаете, мучитеся і радієте. Знайте, що вихід із тої чи іншої життєвої ситуації можна знайти. Що б не трапилось, завжди пам'ятайте: це просто життя, і ми обов'язково знайдемо варіанти вирішення будь-якої проблеми.

Підсумок

- Чи справдилися очікувані результати від уроку?
- Які визначальні риси прози О. Сизоненка?

Учні: пише з натури; герої – реальні люди; дає уроки життя.

– Хто з героїв оповідання щасливий?

У 2013 році виповнюється 90 років О. Сизоненку! І сьогодні ми можемо розмістити світлина ще одного автора-земляка, з творчістю якого познайомилися. А Олександр Олександровичу побажаємо багатьох літ і щирих бузкових почуттів від його шанувальників.

Методична ремарка: наліпка-фото письменника розміщується на «Літературній карті Миколаївщини».

Література

- Бойченко В. Під білими хмарами / В. Бойченко // Південна правда. – 1983. – 16 жовт.
- Бондарчук Н. Олександр Сизоненко: «Я був майже вбитий у Берліні...» / Н. Бондарчук // Рідне Прибужжя. – 2008. – 8 трав. – С. 5.
- Вибрані твори: В 2 т. / О. Сизоненко. – К.: Дніпро, 1983.
- Волинський К. До глибини народного життя:

До 60-річчя з дня народження О. Сизоненка / К. Волинський // Дніпро. – 1983. – № 9. – С. 123–127.

5. Маршал української літератури // Літ. газета. – 2003. – № 3. – С. 1.

6. Про відзначення 90-річчя з дня народження видатного українського письменника Олександра Сизоненка: постанова Верховної Ради України від 21 трав. 2013 р. № 296-VII // Урядовий кур'єр. – 2013. – 12 черв. – С. 10; Голос України. – 2013. – 1 черв. – С. 9.

7. Сизоненко О. [Фото] // Миколаївщина: Фотоальбом. – Миколаїв, 2007. – С. 176.

8. Сизоненко Олександр Олександрович, прозаїк // Літературна Миколаївщина в особах: Бібліогр. покажчик. – Миколаїв, 2001. – С. 71–73.

9. Шарафанов М. Зоря його вечірня // М. Шарафанов // Щотижня. – 1993. – 18 верес.

10. Шуляр В.І. Сучасний урок української літератури: теорія, методика, технологія: монографія / В. І. Шуляр. – Миколаїв: Іліон, 2012. – 876 с.

11. Шуляр В.І. Учень-читач і вчитель-фасилітатор в умовах 12-річної школи: науково-методичний посібник / В. І. Шуляр, Н. М. Огренич. – Миколаїв: Видавець: Ганна Гінкул, 2006. – 208 с.

12. Шуляр В.І. Компетентний випускник-читач: модель, система компетенцій, критерії оцінювання (літературний компонент освітньої галузі «Мови і літератури» Державного стандарту базової і повної середньої освіти): науково-методичний посібник / В. І. Шуляр. – Миколаїв: вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – 64 с.

13. Шуляр В. І. Вивчення літературної теми: методика і технологія (за творчістю П. Куліша і Марка Вовчка) / В. І. Шуляр: навчальний посібник: Бібліотечка «Дивослово». – 2010. – № 3. – 56 с.

14. Шуляр В. І. Теоретико-методичні засади уроків літератури рідного краю / В. І. Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. – 2006. – № 7. – С. 21–24.

Інтернет-ресурси

- «Белые тучи» [Фільм]: посмотреть онлайн [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://megogo.net>. – Назва з екрану.
- Документальний фільм про письменника О. Сизоненка «Білі хмари на тлі золотому...» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litnik.org>. – Назва з екрану.
- Сизоненко О. О.: Доки й живу: Бібліографічний нарис [Електронний ресурс]. // Баштанська центральна районна бібліотека: [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://bashtankabibl.tk>. – Назва з екрану.
- Сизоненко Олександр Олександрович [Фотоархів] [Електронний ресурс] // Николаев литературный. Литературно-художественный интернет-журнал. – Режим доступу: <http://litnik.org>. – Назва з екрану.
- Югов В. Степ і білі хмари Олександра Сизоненка. До ювілею письменника і публіциста [Електронний ресурс] / В. Югов, Е. Блажко // Дзеркало тижня. – 2003. – 20 верес. (№ 36). – Режим доступу: <http://dt.ua/>. – Назва з екрану.